

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)
Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)
Band: 43 (1957)

Artikel: Tschels onns : historiettas de miu vitg
Autor: Gadola, Guglielm
DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-881564>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. [Siehe Rechtliche Hinweise.](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. [Voir Informations légales.](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. [See Legal notice.](#)

Download PDF: 02.04.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

Tschels onns

(Historiettas de miu vitg)

da Guglielm Gadola

«Tschels onns?» Cu ei quei pomai stau, tschels onns? Gliez dependa della vegliadetgna de quel che raquenta da lezs onns. Ha el sisonta, u paucs suro, sche pon tschels onns esser stai avon in miez tschentaner, eis el pér tschunconta, sche po ei esser stau avon treis, quater decennis. Raquenta in ch'ei cudischius ed encarschius ella tradiziun de nos vitgs e lur cultura, sche san tschels onns er'ir anavos 100 e varga.

Oz, en nies temps de furtinas stuornas e pli che stuornas, ein tschels onns è mo diesch ni forsa sipli treis chischlets anavos. Gie, per «de quels ded oz», ein tschels onns silpli tiarzonn. «Tschels onns» dependa pia oravon tut de quels ch'ins ha sez si dies e danunder ano ins mira anavos . . . .

Quei che jeu raquentel a ti oz, car lectur, ein enzaontas historiettas de «tschels onns», el senn de ventireivels bials onns, e buc el senn de quels sabiuts ded oz che capeschan l'expressiun «tschels onns» mo per exprimer lur sprez e lur sdegn «de quei de vegl» ch'els ni enconuschan ni han viviu e che para ad els ronsch, marsch e miert . . . .

Igl autur de questas historiettas ei attaschaus a tschels onns, gest aschi viv ed intim sco a tut il bi e bien de nos dis. Perquei sesprova el de raquintar quellas cun tschaffen e plascher, sco sche quei tut fuss capitau pér ier.

Perquei ditgel jeu cun la Roswitha de Gandersheim che scriveva exact avon 1000 onns per plascher de biars: «Si enim alicui placet mea devotio, gaudebo. Si autem pro mei abiectioe vel pro viciosi sermonis rusticitate nulli placet: memet ipsam tamen

juvat quod feci.» Ni per romontsch: «En cass che zatgi ha plascher de mia modesta lavur, sch'ei quei per mei zun emperneivel; duess quella denton a raschun dil snegar memez, ni pervia de miu lungatg ruh e malsplanau plascher a negin, sche hai jeu tuttina giu plascher de quei che jeu hai fatg.»

I.

Ils treis ss. Retgs

Nadal e Daniev ein strusch festivai ch'ils Treis ss. Retgs, «ils Sabis digl Orient» entscheivan lur legreivel tur atras la vasta vischnaunca e tut ils vischinadis de Scalinada sut.

Esser retg, e sch'ei cuoza era mo sis suentermiezdis ad onn, ei senza dubi ina rara honor pils buobs de Vitg e sias scheinas, pertgei ch'il dretg de «far retg» han mo ils buobs de Vitg e quei da Zaheias enneu. E pauper quel dils uclauns ch'empruass de tucclar en u smasar quei dretg d'honor e nobla conduita dils de Vitg!

Mo quei che democratisescha quei privilegi roial dils de Vitg, ei il fatg che buca mo ils buobs «de buna casa» ein mingamai legitimai de succeder en quella dignitad, mobein ch'era tuts ils auters han il dretg ded esser inaga retg — sch'ei tunschess praticamein per tuts . . . ! Mo gliez ei lu in'otra caussa, pertgei che pli che treis retgs per onn ha ei mai dau a Scalinada sut, e per l'otra ha igl augsegner che designescha mingamai quels ensemblamein cul scolast che muossa de cantar, sias atgnas mesiras tschernend mintg'onn ils treis ventireivels. Inaga dat el la preferenza mo a paupers e munclus, era sch'i ein bucuual ils megliers cantadurs; enqual onn combinesch'el quels dus puncts; in'austraga mir'el mo sillas vuschs, e lu magari in onn capet'ei era che bucuils treis megliers en ductrina — quei ch'ei schiglioc l'emprema pretensiun davart igl augsegner — astgan far retg, mobein, sco sch'ei fuss stau fatg giu «treis che havessen absolutamein buca basegns»! sco las cumars han magari la moda de s'exprimer en quels fatgs de politica roiala . . . Il bia eis ei denton quelluisa che gl'augsegner ed il scolast san far endretg

ed engrau a negin en quella caussa. Mo per cletg e ventira va quell'istoria ad els lu è buca pli lunsch ch'il cumbel, aschia che per la veta ei aunc mai zatgi vegniu pervia della tscharna dils treis ss. retgs. Mo era en quels graus exista ina certa politica.

Cheu stuein nus perquei era considerar ils manèvers, la malezia, ils combats e las intrigas dils buobs che fagessen bugen retg e che han per ordinari pli gronda impurtonza sils dus «metta-retgs» che quei ch'ins crei! La finfinala: aschi pign sco Scalnada sut ei, mund eis ei era cheu, ed en tuts graus in mund politic.

Basta, quei onn che Toni, Tin e Testa eran en til e possa de retg, han els buca targlinau, e già entschiet cun lur politica roiala cull'entschatta della scola. Entochen lu, aschibein giun scola pintga, sco si tiella muniessa, eran els stai ils pli gronds strolis de maseinas che Scalnada sut veva viu enzacu. Quei vesevan ins già vid las ureglias de quei treifegl ch'eran per ina quarta pli liungas che quellas de lur conscolars — dil trer ch'ei eran vegnidadas tratgas dal scolast, dalla mungia e dagl augsegner. Gie, sch'ei fuss iu tenor meret, vessen ei meritau aschi liungas sco asens . . . . .

Mo inaga ch'i ein stai en scola mesauna, han ei calau cun la politica de strolis vagabunds, sespruond cun tutta energia e cun tuts pusseivels rampins ed inschins de semidar da tschancs gagls en tschuts alvs. Tgunsch eis ei nuota iu, mo vegnir retg era la finala è buca mo ina bagatella . . . .

La ductrina tedlavan els treis buca mo cun las ureglias, anzi era culs eglis, e cura ch'ei vegnevan en roda — e per gliez vevan ei quitau de vegnir bienesavens — sche sdermenavan ei las rispostas suls bauns ora sco'ls semnaders lur pugns pleins garnetschs sur las èras, uliv e bein e culond d'admirar. E cura ch'igl augsegner explicava e dumandava auter che quei che steva el catechismus, sche tedlavan ei cun ina commoziun che fageva batter las veinas, e rispunder rispundevan ei cun ina certa retenientscha meisterila, per tema de stuer schar mitschar enzatgei de lur legria de saver tut e pli che tut. Levan ils schanis gie buca mo saver tut, mobein er'aunc semussar modests, malgrad tut.

Havend udiu ch'ovs frestgs, bui sur tgau ora, fetschien bunas vuschs, visitavan ei mintgaton il gagliner della mumma, cunzun avon l'ura de cant, sinaquei che lur vuschs vegnien fermas e se-

sereinien sco quellas dils aunghels de Bethlehem. Nuota curvien pia che lur vuschs senudavan sur las autras ora, e ch'il scolast mulava lu aunc ora ellas ch'ei mava propi sco sin rodas un-schidas cun pischada.

Quei fuss tut stau raschuns ch'ils treis herox Toni, Tin e Testa havessen orembora stuiu vegnir destinai de far retg. Denton dev'ei in crap en via ed en quel vessen ei saviu scarpitschar da camifo . . .

Igl augsegner (che decideva bunamein adina) veva la disa d'encurir ora mintg'onn per retgs treis buobs paupers plitost, q. v. d. silmeins buca fegls de puruns de vaccas, anzi pli bugen mo de quels de cauras. E quei sulet per motiv ch'ils treis ss. retgs che mavan per vischnaunca a manond la steila e cantond, survegnevan bunamein en mintga casa in de diesch u de vègn ella tastga ch'els savevan salvar ed il bia era duvrrar.

Per Toni, Tin e Testa er'ei denton tuttina ch'els sappien salvar quels raps u buc; basegns vevan ei nuota de quels. Els levon semplamein far retg e cuosti tgei che vegli!

Perquei ha Tin, il pli tific dils treis, studiaiu e ponderau gia avon Sontgaclau co far de vegnir a frida. In di suenter scola ch'el era ius a perver cul bab, eis el lu vegnius ora cul marmugn:

«Bab, uonn less jeu far retg ed il pli bugen fagess jeu il ner . . .»

«Pervia de mei mo fai; mo la mumma dat a ti far il ner . . . E gl'augsegner vegn è buc ad esser persuenter, far ch' el lai il bia de quels che san duvrrar malamein ils cotschens ed ils de tschun!»

«Oh, gliez munta buca tut. Cantar cantein nus, jeu, il Toni ed il Testa lunschora il meglier! Aunc tschellaga ha'l scolast detg. Ed en ducrina hai jeu aunc mai falliu ina risposta ed adina saviu cu tschels savevan buc. Gliez ei gliez, e peisa lu era!»

«Podà, miu bien, mo gl'augsegner vul far dil bien cun tener tier quell'honor a treis buobs plitost munclus — e gliez essas vus treis ni in ni l'auter.»

«Seigi tgei che vegli, uonn fetsch'jeu retg, aschi franc e segir sco la Florenza fa ina vadijala cun oramarca!»

Il bab dat o ina risada e manegia: «A mi fussen domisduas caussas d'engrau. De far retg stos ti sestaliar; per gl'auter vegn la Florenza ad haver quitau!»

Quei di de perver ha'l bab dumignau ora co Tin leva prender amauns il culp per vegnir a siu intent. Turnai a casa tschinchav'el aunc adina pauc, mo ch'el veva traso zatgei pil tgau veseva buca mo il bab, distracts e fasierlis ch'il schani era mingaga ch'el stueva dar ina risposta ad in u l'auter dils de casa.

Quella sera ha la mumma buca stuiu admonir il Tin ded ir a rusari! Suenterscheina eis el ius dabot vi tiel Toni e tiel Testa, ha mess leu siu plan — ed els ein curri a rusari, per gie buca schar mitschar ina solia salidada. Ch'els hagian denton detg buns paternos, ei in'otra damonda?

Basta, gl'augsegner ha strusch giu detg igl amen de sia benedicziun suenter rusari ch'ils treis candidats roials ein segli dalla porta dellas mattauns ora e si sper gl'eschtischamber, nua che Sur Aluis stueva comparer mintga mument.

Stend ussa sin sava, fa el si pils treis anzi schenai: «Levas mei? Tgei veis vus treis de bien, enschei?!»

Tin, stuschaus da tschels dus culs pugns ellas costas davon neu, rispunda per tuts treis: «Nus treis lessen far retg uonn. Astgein nus?»

«Astgar astgassen tuts quels de vossa possa . . . la finfinala; mo nus lein mirar . . .»

«Na, augsegner, uonn lessen nus far! Mo emprei il scolast: cantar savein nus il meglier de tuts e la ductrina vein nus er' adina saviu . . .»

«Ton che per gliez, gie; mo auters han è fatg bien . . . e cantar dat ei è auters che san . . . mo nus lein mirar co far . . .»

«Sche pertgei buca nus?» fa Tin revolvend per in'idea siu biutsch si encunter siu nas git.

«Cala tuttina cun tiu sefitgem; jeu sai bein tgi che jeu hai de tscharner . . . La finfinala ston ins buca mo saver la ductrina per far retg; gliez tonscha buc ontras . . .»

«Sche tgei sto ei aunc esser?» tegn Tin pétg de fitgauner.

«Ins sto er'aunc esser paupers e modests e gliez essas vus tuts treis buc!»

Quintau che gl'augsegner pudessi vegnir cun quella difficultad, fa ussa Tin e quei propi de veritabel politic-parlamentar:

«Augsegner, vus veis detg ch'ils retgs erien rehs e schizun sabis e ch'els hagian purtau regals a Bethlehem. Nus lein esser nuot auter. Ils raps che nus survegnin schenghetg per cantar,

lein nus bugen schar a tschels treis che vus veis forsa giu en egl!»

Sin ina tala risposta attacconta veva gl'augsegner maina spigtgau, perquei sa el igl emprem mument buca tgei dir; mo lu, havend fatg in paus: «Sche bien pia, vus strolis de maseinas: vus saveis pia far retg uonn, ed ils raps, tuts finadin, deis vus al Placi della vieua Martina, al Giachen dil Tschiec ed al Fidel dil Murdiu . . . gest ed uliv en treis muns. Capiu?»

E tuts treis sco ord ina bucca: «Ho, bugen, mo che nus sapien far retg.» Ed els rian da cor e zapetschan ella neiv, sco sch'ei fussen orda senn.

«Ti Tin fas il Caspar Ner, ti Toni Meltger e ti Testa Balthisar. E lu aunc enzatgei! Ti Tin stos metter neu in vestgiu niev; cun quel dil Ner astg'ins buca pli ir entuorn, tschufs e scarpaus scol ei; pia buc emblida: manti de seida melna, culier e mongias péz alv, e caultschas brin-cotschnas! E las crunas stueis vus tuts treis schar sularar da niev . . .»

«Oh, per gliez leu, lein nus bugen ver quitau . . .»

Havend dau il maun ed engraziau agl augsegner, van ils treis ventireivels a grend e giubilond da Vitg en: «Nus essan retg uonn: jeu Caspar, Toni Meltger ed il Testa Balthisar. Juhè.»

Quella sera ha ei dau beinenqual scuiu e malvugliu sut ils tetgs de Scalinada sut. Mo tgei emporta gliez als treis ventireivels candidats della steila de Bethlehem.

Arrivaus a casa, Tin ha tuttina aunc giu de smaccar ina nuschi. Alla mumma — ualti serrada casarina — ha Tin buc ughiau d'offniar las pretensiuns digl augsegner. Mo al bab che veva in maun aviart ed ina mongia largia, ha el detg tut. Lez ha pudiu rir da bien cor cun la malezia digl augsegner co far de carmelar ils tschinchis pils paupers ord las buorsas pli stagnas dils purs. El di a Tin, cun la cunzina de quescher tgeu e schar mitschar ni vierv ni miez: «Alla mumma buca plaid, capito! E damaun vas ti tiella snadrina e laias miserar il vestgiu de retg sco gl'augsegner ha cumandau! Il quen dei 'la dar a mi. E per cass — ins sa mai — ch'ella less saver il di suenter s. Valentin, con ei hagi tuccau a mintgin, sche dias ti che gliez hages ti dau al bab . . .»

«Gie, aber gl'augsegner ha detg ch'ils raps stoppien nus dar giu pils paupers. Ei quei buc ina manzegna?»

«Absolutamein buc, sche ti dias che ti hages dau al bab, sch'ei quei nuot auter che la pura verdad, pertgei che nies augsegner ei in veritabel bab — dils paupers. Endi, Tin, has capiu mei?»

«Gie, bab.» E per mussar ch'era el sappi ch'ei detti aunc auters babs dils paupers, dat el ina strocla a siu bab, ina aschi stagna sco'l veva sia veta aunc mai dau ina.

Dieunuardi, co Toni, Tin e Testa vevan empriu de cantar las usitadas canzuns de Nadal e Buania! Co els gartegiavan il tun acurat e bein, co'i cantavan frestg e curaschusamein senza sesalzar e sesbassar cun lur vuschs sereinas e de slonsch natural.

Buobs gronds e robusts per lur vegliadetgna, eran ei vestgi propi de retg. Il Tin, retg Caspar, pareva veramein de razza roiala! La cruna sularada da niev steva sco carschida sin siu tgau bein proporzionau: siu culiez plitost zaclin formava ina lingia sco'l best della gelgia; il bi manti mellen-falein sur sia schuiala grada, sias caultschas brin-cotschnas, ses caltscheuls alvs, mungiettas e culiez tut en pèz, si'egliada franca ord fatscha migeivla, siu pass bein ritmau e miserau e tut sia comparsa... ensumma: onza per onza i n r e t g!

Meins roials, mo tuttina «retgs fatgs» fuvan era ses dus collegas: il Meltger cun la termenta steila, colur falein-tgietschen, la steila de Bethlehem cun ses sis bratschs e sia glisch-candeila enamiez, tarlischond aschi migeivel e tremblond atras vias e vials, per streglias e gassas de vitgs, uclauns ed uclivas. E lu il Balthisar cun sia tastga nera, antica, de curom-iuta sur la schuiala seniastra giu, sul pèz neu e giu per la queissa dretga. Meltger e Balthisar, domisdus vestgi presapauc sco retg Casper, purtond crunas de retg er'els, sularadas cun aur; Meltger vestgius en blau, ornaus cun pèzs alvs entuorn culiez e canvialas, e Balthisar en tgietschen ed alv, eran retgs «fatgs» er'els, schebein de meus sentiment e comparsa che Tin «il retg ner.»

Vestgi cun gust e quita dalla «Catrina dil Farer» on stiva pintga della casa-pervenda, comparan els gl'emprem avon igl augsegner, cantond lur stupentas canzuns cun curascha e legria. E lez tut incantaus de «ses retgs», manegia:

Aschi bials e flots retgs havein nus aunc mai viu a Scalinada sut! — Ed ussa mei, purtei la glisch de Buania casa per casa e sedepurtei de veritabels Sabis digl Orient, danunder che tutta glisch ei vegnida e fatg fugir umbrivas e stgiradetgnas. Mei el

num dil Bambin Jesus, Diu e carstgaun, per ch'el levgeschi e benedeschi scadina crusch sut finadin tetg . . .»

Cun quei bi giavisch han ils Treis Retgs de Scalinada sut entschiet lur tur de Buania, igl onn de tschella grond'uiara duront che granatas e canuns, «las steilas de Lucifer», purtavan terror e sgarschur ordado nossa classena svizzera.

* * *

Il di suenter Daniev, la fiasta dil Ss. Num de Jesus, entscheivan Caspar, Meltger e Balthisar il tur della steila de Buania ella vischnaunca de Scalinada sut.

Quei di van els da s. Placi ora ed el contuorn, lu a s. Leci, per finir la sera tard a s. Sigisbert giu spel Rein. Mo avon ch'entscheiver il tur della steila legreibla, era ei usitau da neuenneu de serender ella parochiala e de cantar leu avon il Pursepen dil Bambin la canzun de Nadal, propi la veglia de Scalinada sut, cantada dapi tschentaners e tschentaners.

A quell'ovaziun al car Bambin suondan tut ils affons de Vitg ils Treis Sabis digl Orient, essend che lur tur entscheiva mintg'onn gliez suenter miezdi, cuort avon che la scola entscheiva; ils biars serendan en baselgia pli per marveglias co'ls «novs» contan che per devoziun . . . .

Arrivai leu avon il pursepen, il Meltger cun sia steila enamiez, Caspar e Balthisar mintgin d'in maun, sprunond lur festa enferrada encunter il pei dell'asta-steila, contan ei frestgamein, ch'ei tuna sc'in himni:

«Da Nadal notg en sogn ruaus
Jeu fuvel ual sedurmentaus;
D'in sien tut de dultschezia
Durmev'jeu bein, miu cor bein plein
De pasch e de letezia,

Semiond ch'in aughel comparess
E mei a Bethlehem prendess
En lezza sontga tiara:
Jeu vi cantar e raquintar,
Tedlei tgei caussa rara!

En ina stalla mav'jeu en;
In asen ed in bov lien
Sper in pursepen stavan.
La mumma leu seseva tgeu
Sper quels che remagliavan.

En siu ravugl in pign affon,
Legreivlamein leu ruassond,
Sco'l bi suleagl en stiva;
Ses dus eglins plein de larmins
Sc'ina fontauna viva.

Quei affonet ei Fegl de Diu,
Che tschiel e tiara ha scaffiu
E tutta quei che viva;
Mo quels dil mund el sbettan zun
E fan agli umbriva.» etc.

Ora davos Scalitada sut bandunan plaun e plaun ils buobs e las buobas ils Treis Retgs e lur steila. E quei ei il mument che lur legreivel casegliar cun la steila entscheiva.

On Faletga, in'ucliva dado la Val s. Placi, entran els cun prudientscha e seriusadad roiala ell'emprema casa. Ins veva viu a vegnend els e tut ch'ei serimnau en stiva gronda dils Franzestgs, tgi sin pegna gronda, tgi sin baun-pegna, tgi sin las supias davos meisa e tgi sin esch-stebli, basta, dapertut anavon tgaus plein marveglias de pigns e de gronds, de giuvens e vegls de mats e mattauns tut put nua ch'ins mira; dumbraivan gie las duas famiglias dils Franzestgs e las outras duas de casa dubla buca meins che 30 cussadents! Els eran tuts serimnai giusut en stiva gronda e contemplavan ussa ils Treis Retgs, sco sch'ei settractass d'ina viseta celestiala.

Fixai e fitgai de tonts egls ed egliadas, negin smarvegl che Caspar, Meltger e Balthisar stattan cheu igl emprem mument ed ell'emprema casa sco engutai vid il plantschiu!

Havend dau in pèr tuschs e fitgau entroma la fest'enfrada giudapeis l'asta-steila, semetta lezza en moviment e cun ella la canzun:

En in curtin jeu sun oz staus,
In staup de rosas ei cavaus;
Hai rut la flur oz endamaun
A vus per in biemaun.
Alleluja!

Jesus, nies Diu ei quella flur,
Ei surtagliaus oz cun dolor.
L'ei cotschens, brins ed era alvs,
L'ei verds, morels e fa tuts salvs.
Alleluja!

La ros'ha fried ed ha savur,
Ell'ha il mel e la colur;
Il fried de quella scatsch'il mal,
Sco'ls viarms scatschai dal sal.
Alleluja! etc.

Perneies pia quest biemaun
E selegrei ser'e damaun;
Ord quellas flurs pernei il mel
Dal cor cul fried scatschei il fel.
Alleluja!»

Las vuschs resunan serein sonor ch'ei tuna propi da fiastas; quella de retg Caspar sco'l zenn grond, quella de Meltger sco'l mesaun e quella de Balthisar sco'l zenn pign de batten. E pér igl alleluja, cantaus plaun a plaun da tuts presents! Co giubilescha el alla fin semegliant al tucrar d'ensemien de Buania...! Tgei harmonia perfetga de sontga ed affonila cardientscha, tgei carezia e legria va dalla steila en rocla-rudi el cor d'in e scadin!

Finida la canzun, ils presents sereghegian tut incantai s'avanzond viers ils Treis Retgs en tscherchel-rudi, sblatschond e gratulond per la biala canzun.

Tut schenai ed embrugliai vulan Caspar, Meltger e Balthisar bandunar l'emprema stiva per continuar lur liung tur, aber oha! Els vegnan tschinclai dall'entira ucliva — pudess ins bunamein dir — sco da sias uras ils Treis Sabis digl Orient dals perderts ed erudits de Gerusalem, cura che lezs vevan emprau suenter la via a Bethlehem. Tgi vul dispet saver tgi seigi il Caspar-ner,

tgi contas canzuns e tgeininas ch'els hagien empriu, con lunsch els quantien aunc de vegnir entuorn oz etc. etc.

Quel della tastga sto arver ella à bucca vita, ed ussa sgolan viden quella ils de tschun, de diesch e de vègn sco de plover, tut auter che cura ch'il caluster va las quater fiastas culla tastga!

Mattauns e mattatschas sefan aunc pli de car e catschan en sac dellas caultschas als Treis Retgs tgi uettas manedlas, tgi in toc zucher-candel, tgi zaconts crèflis, basta, dultschs e dultschems ch'els han che stat o bulschas propi pauc gatti de retg. Ensumma ils de Faletga vevan fatg bien cun els, memi bien, e cura ch'els ein i viagiu encunter s. Leci, han partida mattatschs e mattatschas aunc accumpignau els sur Crestas ora . . .

A s. Leci han els stuiu far casa per casa, probabel perquei ch'ei vevan buc ina solia schi gronda stiva sco'ls de Faletga. Igl ei iu pli ditg ed els han giu da schuffa cul cantar, mudergiar ch'ei mudergiavan els de cantar duas canzuns per casa . . . E pli ch'in de tschun per fiug negin che ha ughiau de metter ella tastga per nos paupers. Silla buneida devan els zuar buca ton, retgs sco els eran e sesentevan ded esser, onza per onza e casa per casa . . .

Tgei offensiun per las treis «majestads», cura ch'ina matta veglia tschabergnacla ha sbattiu igl esch e dau ina serrada culla clav avon il nas!

«Pir che retg Herodas!» ha Tin clamau suenter e cun sdegn e sprezz han els bandunau las grundas de quella zèpla-ranvera che leva saver nuot dalla steila de Bethlehem.

O s. Sigisbert ein tuts stai incantai da lur viseta e lur canzuns, deno in vegl che veva cumpatg viu els memi tard e perquei buca giu temps de serrar igl esch-casa. En sia stiva bassa, ualti cuta, serasa ni il fried de péra-tosta ni quel d'ieli sem-glin sco en auter bia casas; anzi, in téf stenschent de resti stau, plein suadetsch stenschiu d'in suér de rugadar si beglia e bu . . . ! Nunpusseivel de vegnir pli lunsch che l'emprema strofa, e per ch'ei detti buc aunc tiaratriembel a mesa stiva, ein els semenai entuorn, han priu la steila e buca spitgau sil tgietschen pils paupers.

«Na gliez tier quel cheu fuss gnanc Nossadunna stada, aschi modesta e ferma scoll'era, quella sera ch'ella ha stuiu esser cuntenza cun in suddetg en ina stala», manegia cun tutta raschun

Balthisar, scurlond sia tastga plein buneida per cudizzar il tschuf e tarladiu rachergiauner.

Talas e semegliontas surprises han Caspar, Meltger e Balthisar aunc giu beinenquala, entochen ch'il tur ei staus fatgs entuorn entuorn igl empren di della steila, mo els ein seteni da retg, han teniu la dira ed ein lu arrivai a casa staunchels mo cuntents, sco da sias uras ils Sabis digl Orient returnond dalla viseta a Bethlehem...

Sis suentermiezdís ein els i per uclauns ed uclivas, a s. Antoni, a s. Roc, a s. Clau, il bia beinvegni e beneventai cun sincera cordialitad. Cheu han els giu caschun, cantond e manond la steila de sclarir e veser viden en bia encardens e davos umbrivals! Els han viu stivas proprias e simplas, stivas cutas e tschuffas, stivas nua che tut era en siu uorden e stivas starschidas e putridas, nua che tut targeva per plaun e pils encardens entuorn, bric a bric, tgil ensi e tgau engiu, pir ch'en certs orts nua ch'in caverer-cauras ei ruts en. Quels dis han els entupau bia buna glied, de bien cor, engrazievla per mintga sun de lur canzuns, legradas de mintga menada della steila... mo era outra schenta: malcuntenta cun sesezza e cun els, malvugli ed engurgni, rachers e fendacotschens, sco tschel leu — nus lein pli bugen buca dir tgi e nua — che ha, suenter ch'els han giu cantau prusamein lur canzuns de Nadal, priu la segir e dus ded in ed ei ius o von casa e fendiu els cun quella sil tschep de lenna, ed allura dau ad els in miez rap perin ed il quart mess en sac dil libroc per l'unfrenda de Buania en baselgia! —

Per Buania, la fiasta senza dils Treis Sogns Retgs, han els fatg il tur enta Vitg de Scalinada sut. E cheu ha ei dau ora il meglier, en tuts graus: lauds e compliments, creflis e patlaunas de vegnir muotis, e ded in e de dus francs de strusch puder serrar la buccuna alla largia tastga de daners... Tgei raschlada regals pils murdius dell'entira vischnaunca!

Mo il pli remarcabel di ella cuorta veta de retg dil treifegl Toni, Tin e Testa, ei e resta la perdanonza de s. Valentin che croda sil di suenter Buania: il davos di dil tur della steila atras ils vitgs, uclauns ed uclivas de Scalinada sut. Quel emblidan els mai, era buca sch'els vesessen aunc co lur sutbeadis vegnessen retg in di!

S. Valentin schai aultschentaus leuvi en fatscha all'entira vischnaunca de Scalinada sut, al pei d'in vegl e renomau trutg

che meina en tiara taliana. La via teissa e spuretga che semeina leuvisi en quei uclaun cun siu funds de culmàs, pezza e glatscher, in pli bi e gigant che l'auter, ei ualti stufia, menar ch'ella meina bunamein tut agradsi siviars la caplutta de s. Valentin.

Quei onn della ferdaglia gronda che Toni, Tin e Testa han fatg Caspar, Meltger e Balthisar, era la via schelada sc'ina glatschèra e neidia sc'ina meidia — de strusch saver fitgar pei. Contasga ein els vegni en brauncas, malgrad lur calzers de ra-baizzas, pauc fins per retgs ch'els eran.

E lur bufs fimonts fagevan bunamein concorrenza culs tgamins de s. Valentin. Ei era aschi freid quei di leu che lur fladar curdava, strusch ord bucca, per tiara en fuorma ferma de bullas e bullins sc'ina fina garniala.

A s. Valentin eran ei gia stai a messa e priedi, tgi en caplutta, tgi ordaviert, mo schelau vevan tuts, stuend schar igl esch aviert per ch'ins sappi suandar la devoziun.

Mo uss eran tut ils de s. Valentin serendi a ca-lur, en stiva caulda, mintga famiglia cun ses parents ed enconuschents, e d'apertut ferdav'ei da «carn-vanaun» e da suppa de giutta e fava: in suér cauld, in fried migeivel e de nuir . . .

Tgei benefeci per ils Treis Sabis digl Orient, endisai ils davos dis vid in auter clima, d'anflar en quella Sibiria cheu egl ault in'oasa aschi migeivla e de beinesser. Mo secapescha ch'ins demussava er'ad els ton pli grond respect, beinvuglientscha e beinvegni che nua ch'els eran gia stai: sesgarflar sin quei crest en tala ferdaglia, era la finfinala buca stau traplas!

Tiels strusch dudisch fiugs de s. Valentin ein els dai dad esch en ch'ei eran vid la perdanonza: tgi era pér vid la suppa de giutta, tgi stagliava gia il tschanc de perdanonza, tgi fageva star la carn-vanaun e tgi pasantava gia giuaden la groma traga, ils crèflis e mams ed il savureivel caffè ner cun e senza d'ansauna. Tscheu e leu semishedava il bien fried de vin vuclin aschi fin ed accurat cul suér de carn-nuorsa grassa, talien nuscfrestga ch'ils «Sabis» stuevan laguoter duas treisga la spida rara, avon che saver entscheiver las canzuns el tact pli e pli accelerau della steila che pusava oz tut en troma en quellas stivettas bassas, mo che derasava perquei nuota meins legria e cuntentientscha ellas semplas stivas dils ventireivels «castagnès» de s. Valentin . . .

Tgei plascher ch'ei vevan, in e finadin ch'ils Treis Retgs eran ual vegni il di de perdanonza si tier els cun la steila de Bethlehem. Las mesadas de perdanonza eran las biaras ual vid il barsau, ni vid la gromma, cu els devan mintgamai dad esch en. E cun quei ch'ei era firau ed els de biala veta, stuevan els treis cantar bunamein en mintga casa duas entochen treis canzuns, per cuntentar tuts. Denton vegnevan els era tractai sco retgs! Mintga fiug veva mess en salv enzatgei extra bien pils Sabis digl Orient. Ed envidai de semetter a meisa e buca far d'envidar vegnan els da tuts, e quei cun tutta creanza e respect.

Tgi honorescha els cun enzacontas dellas meglieras buccadas fortem-nuorsa, tgi taglia giu ina dètga quarta dil schambun sec digl onn vargau, tgi fa deno de po gidar a lugar il calun-nuorsa, zugliaus en si'atgna reit-seiv, tgi fa semetter ual leu vid ils dultschs: groma tratga, crèflis, zuescas en sosa-suc, mams e patlaunas, tgi dosta lur seit cun vin e neutralisescha lur stumis cun vinars: basta, perdanonza en abuldonza en mintg'avdonza ch'els ein stai leds de la finfinala survegnir in caffè ualti ferm ellas davosas duas casas, leugiu sil crest sper la caplutta.

In tal strapaz vevan els lur veta aunc mai stuiu far, e la fin de tuttas fins in tec tucs ch'els eran innocentamein, fagevan els buca ual tschera de retgs sogns — anzi, ualti de profans. Aschia va ei, cura ch'ins observa buca la vera distanza, ault suren ch'ins duess star sco retgs sur tut human e pli che human . . . !

Buca ch'els fussien stai tschiberlins, ni ch'els vessen perfin entschiet a snegar lur dignitad de retg, mo tschien per tschien pertscharts u patertgai de lur representaziun sacrosancta, eran els è buca pli! Els eran vegni leghers, anzi leghers per «majestads» de crunas doradas sin tgau, e semishedavan ussa memi tgunsch denter la gliend cumina, laschond puser lur steila anzi ditg els encardens dellas stivas de s. Valentin . . .

Ella davosa casa, oragiu demdem sil crest, nua che la via de s. Valentin entscheiva ad ir pli e pli teis anoragiu, ein els curdai diltuttafatg el spért mundan . . . Negin smarvegl! Cheu er'ei il pli viv, ina stivada de perdanonza stagna pleina, il bia giuvenasters, pauc pli vegls ch'els, mattatschas cun terschollas grossas, de quellas circa de lur possa, geniturs leghers e cuntents e vegls e veglias de buna luna, fatschas tut aparti rientas.

Ei vevan ual vi il caffè ch'els ein dai dad esch en culla steila ed entschiet a cantar lur canzuns, lur pli davosas de quei memorabel onn de Buania; e cantar han els stuiu cantar tut quellas ch'els savevan. E cun els cantavan il davos tut ils presents, perfin il tat e la tatta ch'ins havess pudiu secer en baselgia, sche buc enqualin havess dau mintgaton in extra solo denteren, solos de tut auter mied. E lu tgei draccada buneida en lur tastga! Strusch de puder serrar la bucca ad ella dil tegni-stagn ch'ella era vegnida . . . .

Seigi ch'ils vegls vevan schau anzi liber las hottas quei di, ni seigi era che las stodas mattatschas vevan gidau mo memi da rudien a svidar la brél-vin tschentada sin pegna caulda: basta, cura ch'ils Treis Retgs han vuliu ira giuaodra cun in «Dieus paghi» sco dapertut, han quellas strolias teniu anavos els cun la forza. E ferton ch'il «Toni de perdanonza» sco'l vegneva numnaus da tuts, entscheiva a trer ils registers de si'harmonia che peis e giugadiras de tuts entscheivan a seglir ord lur esser, ein els stai — piars.

En sesez era quella curdada gnanc de sesmarvegliar buc, entschiet ch'il tscheiver veva la sera avon, da Buania, sco usitau da Zaheias enneu . . . .

Remarcabel! Giu cheudem s. Valentin, en quella davosa casa, sesanflavan oz era zacontas de lur cameratas de scola ch'eran stadas si a perdanonza tiels parents. E schenadas oz buca smiul, prendan ellas ils retgs en bratsch ed entuorn entuorn en rudi ch'ei tut sgola; gie, schi dil gianter ch'els han nuota peda de sesmarvegliar u sedustar dil rudar ch'ei roda de piarder tut lur dignitad roiala . . . !

Con legher quei ei, era sch'ei seglian mintgaton ord il tact e giu per la detta-pei de lur saltunzas . . . gie, aschi legher che perfin ils vegls, buc il davos tat e tatta rian da cor, dend il tact cun lur stgeina smagriada entochen ussa miez schirada. Oz er'ei l'empremaga de lur veta ch'els saltavan, e pli tup che nos treis retgs sestaliavan e pli grond gaudi ch'ils vegls vevan. Sto esser ch'ils treis regurdavan els ualti viv a lur atgnas capriolas d'avon 50—60 onns . . . .

Ti ridischoras, co lur crunas baluccavan, co las terschollas seglievan e las rassas spurlavan. Propi de gati e gaudi! Essend segli ina bun'ura, eran els tuttina vegni aschi stracs e stratgs, sco tonts piазs de cuschina suenter ina detga strapazada!

Suenter il bien caffè dell'onda Turtè, accumpignaus d'ina buna petta d'uetas manedlas, ein lur forzas e lur curascha stadas sedurmentadas per in mument, puspei allerta pil davos act — anzi profan per retgs d'ina missiun aschi sacrosancta sco els vevan giu. Els vevan emblidau tgi ch'ei eran stai dapi gleiti otg dis entochen oz ed eran sin precint de piarder lur dignitad roiala. Vin vuclin e vinars-rosoli, schebein buca bui ord meltras, anzi mo en zenzlas-zaninas, vevan tuttina calirau e chichericau si els tocca sum ch'els eran sin curdar, sco da sia uras retg David, Absolon, Salamon ed Herodes . . . .

Exteriuramein eran els aunc adina retgs, a lezza dignitad regurdavan la steila, las crunas, lur mantials roials; mo lur paratgs vevan gia bandunau lur missiun e mavan zanu'auter a spass . . . .

Saltau vevan els uss avunda; ils hosps cupidavan sin lur suppias, tubaccond de quei malregulau ed ils vegls vevan perfin entschiet a runcar, pli dil cauld che dil beiber ch'ei vevan buiu. Allerts eran mo ils giuvens, pinai mintga mument de far ina . . . .

Mo tgei levan els è star cheu e vilentar glied carschida? Perquei ein els sesluitai giuadora in suenter l'auter el liber, senza che zatgi en stiva havess dau is u semus-chiau.

«Hopla! ina scursalada sco aunc mai!» cloma Tin observond las scarsolas dellas buobas o von casa.

«Ti safermust en, quei vegn a sgular da cheu giu sco aunc mai, oz ch'ei tegn sumada sc'in fier», fa Toni pigliond entuorn a Mariurschla e semettend cun lezza grad leu sin scarsola. Il medem fa Tin cun l'Antonia e Testa cun Rosa Martina davon e Turtè davos silla scarsola, ferton ch'el seplacca enamiez. Il strolì manegia lu aunc: «Dund'jeu anavos, sche crod'jeu lom; dund'jeu anavon, fa ei è buca nodas en quei levon . . . .» La steila de Betlehem pren el enamiez.

Ed ussa semetta la caravana de sumada en moviment: il Testa ordavon, enramaus da duas reginas, il Toni suenter, serrond la sia cun tutta forza entuorn veta; ella cua Tin «il retg ner», la tastga beinserrada si dies, l'Antonia avon el, strenschida vitier tier ch'ella po strusch si cul flad, ils tgaus à testa fil filai che gnanc ina nezza-cunti pudess denteren . . . ed ira va ei sc'in cametg dalla via schelada oragiu che las larmas seglian.

Ti dieunuardi, tgei catsch furius che lur scursalada ha oz! Dil Toni e Testa ch'eran i strusch 10 secundas avon Tin, ves'ins

mo mintgaton ina spurlada, ina purlanza neiv sc'ina nebla, in siet agl ur della via... lu nuot pli... lu puspei ina storscha sc'in cametg, ina marletga sur la storsch'ora, ina hazra pugnada encunter in pegn, ina risada plitost stinschentada... in griu...: combas, ... rassas e crunas, in turmeagl sul qual vargan ora ils pézs della steila cavistrada — e nuot pli, ni stec ni balec...!

Tin e Tonia speras ora en cuorsa pli e pli stuorna... Ellas storschas stattan els d'in maun giu, bunamein entroma, els metschan dils urs-via, il catsch daventa pli e pli acceleraus; els fan de pegliar cul vent... ha, tgei deletg, quella scursalada aduala allas alas dil cametg...!

Pusseivel? La Punt-Fontanivas gia cheu? Strusch viu ella, dat ei in zancogn, ina turniala, ed els: Antonia, scarsola e Tin sgolan en turnighel-turmeagl s u r la punt ora, tras l'aria ault sul Rein, setschentond — tgei ventira maisudida — sils slusels de lur scarsola, che sietta vinavon sc'ina balla ord il canun sur las undas scheladas dil Rein vi — da tschella vart della riva, nua ch'ina rasteina tegn botta... Ed els en cani, gl'emprem ensi e lu d'ina glatschèra oragiu, entochen osumsum ina buola buc aunc glatschada diltaliter... Cheu ina reverenza nunvoluntaria... la cruna croda ella buola, sesfundra, svanescha... Els dasperas, l'Antonia bunamein aschi nera sco Tin, spelada sc'in sprer — ed el «il retg ner» decrunaus e svaletaus ad in veritabel parlèr. Curdada radicala!

Sentelli ch'els eran ussa gigins e pli che gigins! Temend pér ussa de lur tgaumalè atras l'aria e de lur traversada dil Rein sin scarsola, reivan els senza parter ni plaid ni miez dalla rivarein si en via lada, nua che plaunlur era tschellas duas partidas della bialaura arrivian, ualti metas, reducidas ch'ellas ein sill'asta steila, sin ina mesa cruna ed in soli bintgun d'in fest enfrau.

De rir ha ei dau pauc quei mument, patertgar ch'els ston ch'ei havessen saviu esser ventschi in e scadin...

Retgs malamein detronai e scrunai, han els targlinau de marschar da clar cun lur suite de damas da Vitg en... Tgei vessen era la gliעד detg de tals retgs e Sabis...!?

Las crunas, enzenna de lur dignitad, eran piarsas els cuflaus ed ellas buolas dil Rein, la steila era svanida per ina e per adina e sia tarlischur cun ella... Ed els sezs? Tgei pupratscha tschera ch'ei fagevan, miez scultschanai e sterschli ch'els eran! Degradai e demissionai da surengiu.

Scadin dils treis ha engirau en siu cor: De quellas fins mai pli, ni sco retgs ni sco sempels carstgauns!

Mo seigi sco'i vegli: Fuva la fin era buca stada sco l'entschatta, r e t g s eran els stai, retgs en tuts graus. Ed aunc oz dat ei enqualin a Scalinada sut che seregorda cun plascher dils Treis Retgs digl onn della ferdaglia, cantadurs sco aunc mai stau treis en vischnaunca . . . .

II.

Ina bara migeivla, in'otra sgarscheivla

Naschientscha e mort ein aschi demaneivel ina da l'otra, era sch'ins vegness 80 e varga, ch'ins astga dir ch'ellas seigien soras schumellinas, bein ch'ellas semeglian buc ontras ina l'otra. Ei quei forsa buca ver? In bien vegliet che veva varghentau ils 90, ha detg inaga sesmarvegliond nus siper el che 90 onns seigi tuttina stau ina dètg'uriala:

«In'uriala bein! In mument eis ei stau. Mo schi ton sco ded arver e serrar in esch!»

En nos vitgets, uclauns ed uclivas, nua ch'ina naschientscha ei in eveniment e la mort in schabetg ualti rar, ein quellas duas soras schumellinas accumpignadas dad usits legreivels ed isonzas consoleivlas. La naschientscha ei ina fiasta de benedicziun, la mort ina finiziun de gronda consolaziun, entscheiv'ins gie tut cun Diu e finescha cun Diu. Capeivel pia che nies pievel accumpogna quell'entschatta cun usits legreivels e terminesch'ella cun isonzas che regordan pli ad ina veta senza fin che ad ina fin senza veta . . .

Il Gion dil Toni ed il Tin dell'onda madretscha, mo in onn in ord l'auter, vevan gia calau de scarpitschar en lur rassas e d'isar lur tapuns seruschnond da scalas si e da rasteinas giu ch'els han entschiet a prender art e part dils usits ed isonzas de lur vitg e contuorn.

Il pli bugen mavan ei a barets. Da lezzas uras dev'ei aunc barets, ferton ch'oz da rar ch'ins lubeschi ad in de quels tulers de far alas e sgular enta parvis . . .

«Ir a baret» era tuttavia buca zatgei trest, anzi! Cheu regeva in'atmosfera sco von porta parvis. Il baret cun tschupi si schisheva en tgina, ornaus cun matgs e flurs, bials e tarlischonts sc'in aughel sin viadi encunter tschiel. Buca lunsch ded el se-seva la Petschna Tschocca e cantava, cantava la «canzun dil s. parvis» sc'in Serafin, accompignada ch'ella vegneva d'in entir rosch affons cun vuschs cherubinas:

«Sei ussa megls lubiu a mi
Ded agurar ventira
Pil bien che vus gudis leusi
Alzai sur la natira:
Dieus tut pussent dat legherment
Suenten la grondezia
E parta or cun in bien cor
De mintga sort rihezia.

— — —
Tuts leu fluris, tuts leu sclaris
D'ina tanien bellezia,
Che sesperdess, sche spèra stess,
Dil bi sulegl clarezia.

Leu ei di en perpetnada
La notg ei bandischada;
Ei mai unviern, adina stad,
Mai aura mal stemprada;
E mai nibliu e mai stgiriu,
Sulegl tarlisch'adina
Pertgei leu clar lai Dieus mirar
La fatscha ton carina.

Ei mai bargir e sospirar,
Mai fétgas ni stertezia;
E mai suffrir ed endirar,
Leu ei spir letezia:
Tut mal ha fin, ein a scadin
Las larmas schigentadas.
Persecuziuns, tribulaziuns
Che fuvan, ein passadas . . . .»

Cantond quella canzun, Tin e Gionin s'imaginavan con bi ei stoppi esser enta parvis ed els selegravan enstagl de secontristar cun tut ils auters ensemen. Ed en pei de dir paternos pil pop-baret, rugavan els cantond che lez roghi per els e tut ils lur. Finidas quell'ura / Cur che nus vein de murir» u «O mund ti surmeinas / Nus trais ti en peinas», aschia che tuts ils carschi — il bia paucs — stevan mal de buc esser morts d'affons e ch'ils affons — il bia roschas — tartgavan, sche mo er'els savessien sgular sidden els aults scol pop-baret . . . .

Con legreivel de saver assister a tals barets! Cheu savevan Tin e Gionin selegrar, cantar e perfin rir, rir da bien cor . . . Els mavan pia a mintga baret e mo mintga zacu ad ina bara — e gliez era per ordinari nuota zatgei de rir . . .

L'empremaga ch'els ein i a bara, ei stau a caschun della mort d'in vegl professor de Scalinada sut, ad in vegliurd ch'els vevan strusch entupau treisga en lur giuvna veta e dil qual els vevan è fatg pauc feda, entochen ch'el ei buca staus cul nas ensi.

Tin e Gionin fuvan da lezzas uras de quels rombots de sis, siat onns, pli en peis che per peis cura ch'ins vess giu basegns ded els inaga. Quels dis denton ch'il professor era en bara, ein els vegni buns per l'empremaga en lur veta . . .

Per ina veva quei schani d'in professor selubiu de murir gest quels dis ch'ils de casa vevan de far la bratscha pleina cun raschlar e purtar fein, e per l'autra stueva tuttina zatgi de mintga fiug ir a dir paternos. Quei era usit e sontg'obligaziun. E cunquei ch'il professor veva sia veta giu de far cun strolis de buobs, schebi empau pli gronds che nus, han ils vischins de Vitg manegiau ch'ei fetschi de tarmetter ina tala delegaziun en lur stagl . . . .

Tin e Gionin udevan era denter quels representants de Vitg, ed han pia indirectamein era gidau a far fein quels treis buns dis de stad!

Sil di vegnev'ei mo detg paternos e salidadas tut da bass, sesend sin bauns e suppias entuorn la bara. Ual ditg pudevan ei buca tener la dira de dir buns. Lu entschavevan ei a ziplar in l'auter ellas costas, a trer per las terschollas allas buobas, a rir e far tschietabigiet ch'ei era propi in — scandal! Denton tut la cuolpa eran els è buc de quella stoda situaziun lezzaga. Fuvan

tuttina presentas quei di sulettamein treis persunas carschidas: il permiert sin baun de bara che ni veseva ni udeva, la signura professera Josefina ch'udeva nuot e la Petschna Tschocca che veseva nuot. Cass cuntrari fuss ei stau pli hanau!

Basta, fa fagevan Tin e Gionin e nus auters de lur pèr ina devoziun ch'era pli parentada ad ina distracziun. Atgnamein representavan nus per la davosaga l'enconuscenta scena: cura ch'il signur professor va giuadora e lai ses scolars tut persuls . . .

Silpli silpli che la Maria Petschna deva si in giap mintgaton e scheva: «Ussa sche vus caleis buca gleiti, catsch'jeu giuadora in e mintgin.»

Mo Gionin, gagliards pli ch'in e scadin, scheva lu senza tremblar culs uviarchels dils egls alla Petschna senz'egls: «Far i fai quels che ti has viu ch'han fatg enzatgei!» E sin quei ina risada, che la signura Josefina udeva absolutamein buc. Vonzeivi, buca fin che nus vevan, ei Maria Petschna levada si e vuliu far ira nus per nies fatg. Aber, oha té, nus vevan mess avon ella ina tanienta mahoia suppias ch'ella sezza ha fatg la pli gronda rueida de tuts, vulend far calar nus de far igl asen; ina tala rueida che perfin signura Josefina ha udiu in techet — e lu menau ella on cuschina, per dar ad ella ina buna marena ch'ella veva franc meritau . . . .

Turnond signura Josefina anen, eis ell'ida tut a bargend vi tier la bara, ha alzau giu il lenziel de miert e detg ad el, scuti nond en in'ureglia che nus tuts havein udiu: «O car Gion Battesta, po perduna a quels strolis giebezis che san nungrazia dir traso paternos; neve che ti perdunas?»

E nus schanis, per veser il miert, en in dai essan nus stai entuorn els dus, viu che nus vevan strusch vii el zacu en veta.

E nus ch'essan stai presents a quell'uatga, seregurdein aunc oz de quella fatscha marcanta de signur professor Gion Battesta! Tgei respect che nus vein survegniu per in mument avon Sia Majestad la Mort! Siu niebel tgau, alvs sc'in pupi, arraus dil frunt vi en spir zuolcs profunds, sia barb'alva sc'ina neiv nova e sia detta fina manecla tenend la crusch tut agradsì, stattan aunc oz — suenter 46 onns — avon nos egls sc'in tierm nunspazzeivel.

Quell'uatga ei stada de tala fatga che nus essan sil fletg vegni pli crets! Mo buca per ditg . . . Nus essan lu levai si e vuliu ira giuadora, vesend puspei a vegnend neuaden la Maria Tschocca . . . .

Denton, vulend nus sefar ord la puorla, ha signura Josefina priu in cup giu da pegna e partiu ora a nus «la pagaglia», in de diesch per in, bials e tarlischonts sco la fatscha dil permier leu sin baun de bara.

Buc in soli che vess renvieu la pagaglia! Mo nus, senza targlinar in soli batter d'egl, suenter Tin e Gionin e vi da Vitg en — ed en tiel «pec». Ina métga frestga cun ina savur de nui, ei stau nossa marena de bara che ha franc buca gustau mender ch'il caffè e la barbalada della Maria Tschocca . . .

Mo ussa vevan nus survegniu in tal catsch de dir paternos che nus essan turnai anavos e vi e da tschei esch en e sin nossas suppias, murtgiu quiet, sco sche nus fussen en baselgia . . . Signura Josefina, veglia e caducca sco ell'era, veva buc udiu, e la Petschna buca viu tgi ch'era puspei vegniu. E stend nus cheu sco tontas statuas sin lur postaments, cartevan omisdu ch'ei seigi puspei auters . . .

Strusch tschun babnos che nus essan puspei levai si ed i. Mo ti dieunuardi tgei sorpresa! Signura Josefina stat puspei spegl esch e part'ora a nus per la secundaga in de diesch reschniev — e nus stante pede quellaga vi e da Vitg ora tiel Gion Battesta Calger, che fabricava era limonada! Nuota curvien, esser er'ei in di de caliras e dir paternos fageva aunc pli gronda seit che raschlar . . .

In tierz tur de devoziun han mo Tin e Gionin ughegiu per quei di, e stend la signura Josefina cul tgau pusau en ses mauns sulla pegna frestg'en e la Petschna giudapeis la bara, profundada u en in sien ni ella meditaziun, ha puspei negin viu ed udiu tgi ch'ei era — ed il culp ei danovamein gartegiaus.

Gl'auter di, avon miezdi, veva la tuna dil de diesch reschniev gia fatg la curella atras tuttas quater squadras de Vitg, e roschas sco da Daniev de cattar biemaun serendan danovamein en casa de malencurada.

Mo quellaga havein nus buca gudignau nossa schurnada aschi levamein sco ier! La Maria Petschna ch'udeva dublamein meglier per quei ch'ella veseva buc, ha gleiti sentiu che la stiva era pleina, ed ha — encunter tut usit — entschiet il rusari grond! A Tin e Gionin, sco er'als auters strolis de maseinas ha quei rusari matutin semegliu empau liung, avon ch'ei vegni tiegl amen e la «paga». Els eran stai presents gia all'entschatta dil rusari grond, ferton ch'auters pér viers la fin. E quels tals han

— tgei sorpresa! — survegniu exact la medema pagaglia sco'ls luvrers della Bibla ch'eran vegni ella vegna dil Segner pér in'ura avon la fin . . . .

E tgei sorpresa puspei pils pigns materialists che vevan fatg ier nuot auter che catscha sils de diesch! Tuts survegnan oz mo in de tschun, ils emprems scols davos. Mo essend gia lu zais schanis, han ei tuttina pudiu tener ora treis rusaris gronds che ha lu fatg per ina tschigulata de quendisch. Cuntents ein alla finala tuts stai, essend che da lezzas uras ina de quendisch era bunamein ton sco'l regal de Sontgaclau . . . .

Remarcabel denton, co ins sa — beinmanegiond — lavagar in usit vegl, sch'ins introducescha de quellas modas novas!

Il suentermiezdi era la fama della «paga» per dir paternos gia derasada entochen siaden els uclauns, aschia che duas stivas stignadas pleinas schevan ussa rusari cun spertadad maisudida.

Mo stei nuot auter! Cu nus essan i giuado la sera — tener stendiu che nus vein stuiu quellaga, perquei che la Maria Petschna entschaveva senza paus e ruaus in rusari suenter l'auter — havein nus tuts survegniu da signura Josefina mo in de dus . . . !

Schebi mo in de dus, er'ei tuttina in mellen, tarlischont e bi sc'in marenghin. Quels dils uclauns ein stai cuntents, tonscher ch'il bi de dus tunscheva per in greffel grond, ferton che nus de Vitg, pupergnai che nus eran stai il di avon, essan stai pauc incantai . . . .

Gionin ha schizun manegiau lezzaga si pil Tin: «Bien ch'il professor vegn satraus damaun; cun quella fatschenta eis ei finiu, damaun dess ei nuot pli . . . .»

Pilvermo, cun quella moda nova, introducida egl usit ded ir a dir paternos per raps, eis ei stau finiu per ina e per adina!

Buca ditg suenter ei era signura Josefina morta — dil schar encrescher per siu Gion Battesta, sco la gliעד pretendeva — e cu nus essan i a dir paternos per ella, megliers che per siu mariu, er'ei cheu zaconts parents ch'eran vegni dalunsch, e quels han strusch detg «Dieus paghi» nundir schar seglir in della cua cotschna per nus buobs e buobas de Vitg . . . .

*

Aunc d'in'otra bara seregordan Tin e Gionin, mo de lezza aunc oz cun snavur e sgarschur! A Scalinada sut vev'ei aunc mai dau ina de quellas — vetas de gliעד buc!

Igl εμπрем onn che nus essan i a scola, ei la «stria de Vitg» morta. Aschia vegnev'ella numnada, schebi ch'ell'era assoluta-
mein buca mendra che tschellas. Mo ell'era vegliurda e macorta
scol puccau mortal; veva ina fatscha nera sco la sezza tiara,
rubigliada sc'ina scorsa-pegn ed in pèr egl's tschècs, che fagevan
sgarschur — perfin sin distanza.

Morta, paucs pli che temeivan ella, er'ella tuttina ida a casa,
regulada cun Diu sco tuttas bunas olmas de Scalina sut. Era
per ella essan nus i a dir paternos, mo tuttina cun ina certa
tema, affons temeletgs ed empau superstizius che nus eran. Ed
il rusari che nus havein detg per ella, ei franc buca staus men-
ders che quel che nus vevan detg per signura Josefina.

Safermust, co nus stevan eri mureri sco miurs sin ils bauns
quei di leu, e schevan paternos senza che la Petschna Tschocca
havess stuiu dar in soli giap! Mo cul temps, essend ch'ei veva
dau nuot extraordinari, vegliond nus la «stria» sil di, essan nus
vegni anzi pli gagliards e la finfinala perfin dumandau, sche nus
astgien alzar il lenziel e mirar ella?

«Pertgei buc», fa ina veglia che scheva medemamein pater-
nos sco nus.

Ella leva si e s'avonza ruasseivlamein viers la bara sin baun.
Nus suenter ella, mo tuttina cun ina certa tema, pegliond ad ella
per la rassa carpun e stend plitost davos noda . . .

Mo ussa, ti stoda fatga! Enaquella che la veglia aulza il len-
ziel, sto ella haver giu pegliau pil cantun dil fazzolet entuorn
tgau della morta. Quel vegn libers . . . la missiala sut dat giu sil
pèz . . . tgei sgarscheivel aspect . . . «la stria» stat cheu cun sia
hazra buccuna aviarta, sco sch'ella less magliar en nus cun pial
e pelegna . . .

In griu unisono ord in tozzel buccas de buobs e buobas ch'ei
va tras pial ed ossa! Tgi setegn u tilla igl εμπрем mument per la
rassa della veglia, tgi scarpetscha el baun de bara . . . basta, en
quei viriveri de sgarschur e snavur rocla la bara giud il baun,
e nus — sco sche nus vesessen la veglia dend suenter — dad
esch ora e da scalas giu grend e burlend sc'ina cavalcada per-
sequitada de tut las strias della tiara . . .

«La vegn . . . la Mengia stria ei puspei vegnida viva . . .» ina
canera snarenta tras vias e streglias e siden ellas casas, sbat-
tend l'escha, sco sche sil pli pauc ils Franzos fussen dai ella tiara.

Era ils carschi ein plein anguoschas, e beinenqual bucca nau-scha che veva dau dalla stria alla buna Mengia, siua da gries e da manedel . . . .

Plaun a plaun — suenter haver inventau aunc pli sgarschura historias — eis ei vegniu pli quiet e la finfinala tut sesclariu. Mo nus, Tin e Gionin ed ils auters stai presents a quella strementa episoada de noss'affonza, tremblein aunc oz in techet, cu nus partertgein dalla Mengia Stria ch'era puspei vegnida viva e dada suenter a nus cherlis che vevan vilentau ella beinenqualgadas . .

III.

Il Gediùs

Scalinada sut astg'esser loscha de sia veglia processiu de Venderdis Sogn, lunschora la pli biala ed edificonta dell'entira tiara.

Per nus buobs era quella senza dubi il pli grond eveniment digl entir onn, astgavan nus gie «far gediùs», sefar valer sco cuntragiugadurs e principals acturs digl entir drama religius.

Tschels onns era quei eveniment religius aunc pli intims, pli perfetgs ed impressiunonts ch'ozildi. Ina veritabla representaziun scenaria della Passiun de Niessegner Jesus Cristus, e gest perquei ton pli semeglionta a lezza! Ina devoziun al Segner en miseria che cargava il cor dell'olma dil pievel, sco negin auter usit della veta religiusa populara! Ed ell'era aschi encarschida el pievel ch'ins vess detg ella seigi vegnida introducida a Scalinada sut culla vegnida dil cristianissem sez.

Gia la Gievgia Sontga sera, immediat suenter las mudinas che vevan revelau la via dolorosa e la petra Passiun en psalms e canzuns — adual ad in prolog d'in drama — entschaveva la representaziun en si'emprema zun significonta part dell'undrient-scha populara al Segner semess sin via della Crusch.

Stizzada la davosa candeila el chor che significava pil pievel devozius il mument della préagonia de Jesus suenter la dertgira sacrilegia dils Farisès, funzionavan nus buobs de Vitg de veritabels gediùs cun nossas sgarras giapontas e scarsch-

lontas che mavan tras carn ed ossa e ch'indicavan veramein igl odi satanic dils gedijs possedi dil nausch. E mond nus plaunnies a casa per vias e streglias miez u tut stgiras, schevan nus udir en tuttas quater squadras de Vitg il tic-tac-tèc ed il sgarrgugliac de nies sgarrem sporadic che significava nuot auter che l'erupziun infernala digl odi assassinic de certas gruppas de Gedijs che setenevan si tscheu e leu sin vias e plazzas de Gerasusalem suenter la dertgira la pli scelerata dell'istoria mundiala.

Mo gia quei mument entschaveva l'expiaziun dellas Siat Marias pil malfatg enviars il Tschut de Diu — en num digl entir vischinadi de Scalinada sut.

Svani ils davos giaps dellas sgarras giudaicas, serendan las Siat Marias en carnè della parochiala. Vestgidas en toga nera e fittadas cul liung vèl ner de malencurada sur tgau e dies giu, reciteschan ellas leu enschanuglias avon il crucifigau, amiez l'ossa dils perdavons las ss. Tschun Plagas, profundadas en pietusa oraziun e meditaziun.

Finida quell'oraziun, fatga cun vusch bassa sco sche las olmas, ils corps dellas qualas ruaussan on santeri entuorn entuorn las Siat Marias recitassen l'oraziun cun ellas, levan ellas si, se-preparond pil pelegrinadi nocturn.

Ellas envidan mintgina lur candeila, che sclarescha misterius gl'entir carnè. Las brauslas glischettas undontas sederasan sur cavazzas e stgeinas-ossa che paran de semover, sospirar e tremblar: ina visiun sco sche las olmas dils perdavonts fussen turnadas per in batter d'egl en lur paupr'ossa caducca e rugassen per suffragi . . . .

Mo ussa pren ina e scadina dellas Siat Marias cun mauns tremblonts ina cavazza per ina giud la pluna; ellas targlinan, fan sco de zavrar, e pilvermo, ellas disluccan ord las tschiens las 7 pli bein conservadas, enzinnadas cun la noda-casa de parents ed enconuschents. Quellas tschentan ellas in'ad ina sin in piez alv surcusius ner, mintgina el maun seniester. El dretg tegnan ellas la corda-paternos ed il tschep-candeila.

Havend fatg l'enzenna della crusch sugl entir carnè, bandunan ei quel semettend sin via pelegrina: la gronda ded ellas ordavon e las autras, duas a duas, suenter . . .

Gl'emprem van ellas si sur Vitg en Baselia de Nossadunna, reciteschan l'oraziun dellas Siat Dolurs, per allura serender sur

vischnaunca si a Nossadonna Immaculata, recitond il rusari grond da baselgia a baselgia: a s. Roc, a Sontgaclau, a s. Valentin, da leu giu suenter il Rein ora a Sontg' Antoni, lu giu allas rivas dil Rein tier s. Sigisbert, per allura turnond far la davosa staziun a s. Placi . . . .

En scadina baselgia e caplutta de Scalinada sut, fan ellas ina cuorta, devoziusa oraziun che sereferescha allas peinas e pitgiras de Niessegner en miseria: alla cruna de spinas, al Segner vid la pètga de Pilatus, al Segner en agonia, al Segner vid la Crusch, allas siat dolurs de Maria, suandadas mintgamai dallas intimas canzuns della Passiun e Mort de Niessegner Jesus Christus.

Essend sestentadas d'expiar per tuts sin lur pelegrinadi nocturn, tuornan ellas a ca-lur, semortificadas ch'ellas ein tutta notg pigl entir vischinadi naven dalla sgarrada de stizzar, entochen alla sgarrada d'Ave Maria de Venderdis-Sogn.

Las mudinas de Venderdis-Sogn ein buc aunc finidas che la parochiala ei gia péz-pizzada plena de pietus e devozius en malencurada. Questa sera ein era quels dils uclauns compari e tut che spetga sill'entschatta della processiun en pia memoria della Passiun de Niessegner.

Las singulas gruppas per las scenas metas della Passiun ein gia pinadas el tischamber davart dretga digl altar — ch'ei aviarts mo soli quella sera digl entir onn — ch'ei dat ina canera maisudida el tischamber ordinari davart seniastra: ina canera e rueida terribla, in rumplanem ch'ins auda entochen on carnè . .

«Tgisà pomai tgei che schabegia en tischamber?» ei la domanda sin las levzas dell'entira baselgiada.

Pilvermo, leu era rut'ora denter nus buobs ina caniala e sbarrada nundescrivibla, sco da sias uras ella cuort de Pilatus, nua ch'ils Gedijs grevan e smuldevan: «Nus lein Barabbas e buca Christus . . . Vid la crusch cun Christus . . . Crucifige — — crucifige — — !»

Tgei caussas daventan pomai en tischamber? Ina veritabla battaglia dils buobs de Vitg encunter quels dils uclauns che levan tuts — silmeins dus tozzels — purtar oz ella processiun ils uaffens della crucifigaziun sin via dil cuolm dil Calvari — schebi ch'ei duvrava mo quater!

Nies bien augsegner er'aunc ora el chor, assistend als davos psalms dellas mudinas ch'el vegn scurlaus ord sia devoziun entras las rumplanadas en tischamber . . .

In segl ord sia loggia dil chor ed el stat avon nus, secargai che nus eran da camifo en desperada caniala. Dus schaian per plaunvi en dies e sissu dus auters cun la schanuglia sil pèz . . . Tgi ha sgreffels en fatscha, tgi sanganescha da bucc'e nas; siat otg sesdrappan buca maufer pils cantuns tischamber entuorn, tgi per la crusch, tgi per las guottas, tgi pil schuom e tgi per zaunga e marti, ils utensils necessaris per la crucifigaziun . . . Basta, in stermentus viriveri de veritabels Gadius, hentgers e sbiers . . . .

Nies bien augsegner survesa immediat la situaziun.

«Tgei dat ei cheu? Maltschecs, malempudai selvadis che vus essas! In sco l'auter. Sche quei ei è fatg per Venderdis-Sogn! Vus essas pir ch'ils Gadius, menders ch'ils hentgers de Niessegner. Na gliez, tgi ei la cuolpa de quei scandal maisudiu?»

Aschi daditschiert veva nies augsegner aunc mai alzau la vusch, e nus tuts stein cheu surpri e tementai sco da sias uras ils Gadius cura ch'ei ha tunau e camegiau e la tenda dil tempel de Gerusalem ei sefendida, ed ils morts levai si ed i per las vias e streglias dil marcau . . . Ei era sco sche nus fussen sedestadai ord in mitgiert e nausch siemi . . .

Levai si da plaun, sepresentan Tin e Gionin avon igl augsegner e dian tut tremblond dalla tema e dalla rabia e tut in denter l'auter, baul in e baul l'auter:

«La cuolpa ein quels dils uclauns . . . els han entschiet . . . els han de far nuot en tischamber . . . entochen ussa ein adina ils de Vitg stai Gadius . . . nus havein il dretg . . . quei ei nossa processiu! Els fan è mo els parada per s. Roc . . .!»

Tut surstaus d'ina tala defensiun, nies augsegner surri plein buontad, fa star nus en rudi entuorn el, ed entscheiva ussa cun sia vusch migeivla plein perdun a zavràr ils «Gadius» dils bein-cartents, recitond il pli vegl vers de spartgida e zavrada:

«Eni capeni
Ca bon per té
Divide domine
Petebro e camerno
Tgi che po buc en
Dei star o!»

E mintgaga ch'ei ha tucchau in: «Naven cun tei! Va giuado!» Entochen ch'igl ei restau mo quater, quater propi bials! Tuts de Vitg, pleins sdremas blauas e sgreffels e fastitgs de saung per mauns e per fatschas . . .

«Ed ussa, bein capiu, vus Gadius perpetens! Aunc inaga de quei e vus vegnis mai pli en tischamber!»

Bein che nies augsegner veva detg quels plaids cun gronda seriusadad, quitein nus tuttina d'udir ord il tun per in bionton sbassau ch'el veva gia perdunau nossa sbarrada de veritabla bargada, vevan nus gie battiu per ina buna caussa, vulend se-participar a nossa processiu. E la finfinala veva la sort tuttina tucchau ils vers Gadius: Tin e Gionin, Toni e Testa, ils pli prus ministrants de mintgadi e mintga dumengia . . .

Perquei ha Tin era manegiau ferm e daditschiert: «Il malrecli vegn o; il recli vegn adina suren . . .»

Sequietai che nus essan stai suenter la victoria, entscheiva vonzeivi la processiu a seformar tenor uorden tradizional da Zaheias enneu:

Ordavon il cafanun grond de malencurada cul maletg de Cristus vid la Crusch; ual suenter igl augsegner en horrem e manti ner, da mintga maun ils ministrants medemamein en ner ed alv. Allora suondan ils buobs, entiras panuglias, lu ils mats ed ils umens recitond e meditond serius e modest ils misteris della tristezia. E suenter els — sin cuorta distanza — las grup-pas metas e tonaton clar plidontas della Passiu: ordavon ils quater Gadius culs utensils della crucifigaziun, oz la gruppa principala, perschudi ch'els ein ded els esser ils facturs della Passiu. In porta la crusch, marcond il survetsch dil pur de Cirena, in secund tegn alzau sin dus fests marti e zaunga, il tierz las guottas, il quart in schuom cul cup d'ischiu; tuts quater fan oz tscheras bruttas culs fastitgs blaus e stgir-cotschens de lur mistregn de hentgers sin fatscha e mauns . . .

Suenter els vegn igl «Ecce Homo», ina veglia statua, purtada da dus mats sin schui, realista naven dalla cruna de spinas entochen sils davos daguots saung che roclan sur la fatscha smagriada giu sillas terscholas-culiez, cuvretgs cul manti tgietschen de beffas e gomias. Immediat suenter quella figura de Cristus en miseria, portan dus auters mats Nossadunna en malencurada, vestgida en seida nera, cul fizzalet alv el maun dretg, ils eglis plein dolor e tristezia drizzai sigl Ecce Homo. Davos ella pas-

san pallidas cun tgau sbassau sillas cavazzas de morts enta maun las Siat Marias cullas spadas el pèz. Quella gruppa siarra s. Gion, in mat giuven cun cavels mellens tschurri, vestgius en toga violetta, purtond il Cudisch d'Evangelis enta bratsch. E lu la pli davosa: Niessegner en bara, purtaus da quater mats en horrem alv . . . .

La passiun scenarica aschi commuentonta, vegn serrada dals cantadurs che contan himnis latins plein tristezia e cordoli.

E lu suondan aunc cantond ed urond las buobas, las mattauns e dunnauns digl entir vischinadi. Lur canzuns della Passiun: «Sut la crusch la mumma steva, caudas larmas leu spundevea per siu Fegl crucifigau . . .», «Tei rog jeu fetg, o Jesus car, dai po grazia a mi de puder ussa contemplar tia Passiun tudi . . .», «Tuttavia meriteivel en quest liug ei stau d'urbir in grond scazi zun custeivel . . . ch'ei per grazia a nus dil sogn lenn de sontga Crusch», vegnan purtadas d'in fin vent vespertin viadora sur Vitg ed uclauns, tras uauls e videnasi encunter ils cuolms cotschni dils davos radis dil sulegl — che va da rendiu . . .

Ins crei veramein ded esser transportai ellas vias e streglias de Gerusalem, aschi realista ei la Processiun della Passiun, tonpli che quater, tschun tozzels buobs de Vitg marcheschan sils mirs santeri (sut ils quals la processiun passa) il populaz giudaic en rabia e furia, sgarrond els cun anim e forza igl odi infernal, ruts ora ella cuort de Pilatus . . . .

Ins sto gnanc ver ureglias pli finas per udir tra'ls uorls ed ils buorls dellas sgarras furiontas ils grius dils Gadius en deliri satanic: Ba — ra — bbas! Vid — — la crusch — — cun Cristus — — il retg — — il retg, ha — — haha — — ha, ri — — rac — — tic — — tèc — — tac — — rim — — rum rum — — rai — — siu saung — — sur nus lai — —!

Turnada che la processiun della Passiun ei en baselgia, sefuorma la davosa scena de quella el chor. Cristus schai en bara, sper el la Mater Dolorosa, ed ei para sco sch'il tgau divin schisshess en siu ravugl, ascortada ch'ell'ei ussa dallas Siat Marias cun s. Gion giuda peis.

E duront che l'entira baselgiada passa speras ora, in ad in, e betscha la fatscha divina de Cristus, conta il pievel il Stabat Mater, finend cul himnus glorijs, realisaus dapi 2000 onns:

Christe cum sit hinc exire
da per matrem me venire
ad palmam victoriae.

E ferton ch'ils umens satiaran la bara de Cristus sut igl altar
de s. Giusep, conta igl entir pievel il Miserere . . .

Denton ei la notg rutta en, ils fideivels serendan encunter
casa cun la davosa supplica che brama encunter tschiel sco lur
candeilas glischontas:

«Parce Domine, parce popolo tuo . . . .»